

3. Představte si, že žijete v Hobbesově době. Právě jste se dostal/a z područí feudalismu a máte teď více svobody než dřív. Pokud by se skupina nějakých lidí pokusila ukrást část Vašeho majetku, měl/a byste tendenci vstoupit s těmito lidmi do válečného stavu nebo spíš řešit konflikt mírovou cestou? Co navrhuje Hobbes?

4. Proč je možné Hobbesovu etiku považovat za počátek teorie společenské smlouvy? Zamyslete se nad tím, které Hobbesovy principy zajišťují jednotlivcům práva a rovnoprávnost.

5. Porovnejte Hobbesovu filozofii týkající se přirozené podstaty člověka s křesťanským učením.

6. Jaké důvody pro válku a proti válce uvádí Hobbes? Které z těchto důvodů se používají jako argumenty i v současné době?

3.4.3 Teorie racionální povinnosti (deontika)

Deontika (deontologie) je nauka o povinnostech (z řeckého *deon* co má být, povinnost). Jde o přesvědčení, že jednání může být morální nebo nemorální samo o sobě na základě své imanentní povahy a nezávisle na následcích. Důležitý je úmysl jednatelce, nikoliv výsledek jednání. Např. dodržet slib, respektovat práva druhých je žádoucí nikoliv proto, že by takovéto jednání garantovalo dobré výsledky, ale proto že jde o plnění povinnosti.

Nejnámější je filozofie **Imanuela Kanta** (1724 - 1804), který navazuje na přirozeněprávní teorii a dále ji rozvíjí. Kantově etice se budeme věnovat důkladněji, protože s tímto filozofickým názorem souvisí jeden ze základních principů etiky sociální práce - úcta k člověku jako k bytosti schopné sebedeterminace. Kant vychází z toho, že to, co je empirické (člověk jako hmotně-tělesná tj. přírodní bytost) nutně předpokládá neempirické (člověk toto přírodní mění rozumově-duchovní transcendentálností). Každý člověk má tedy jak přírodní, tak i rozumovou složku a tuto přírodní empirickou rovinu je schopný přesáhnout. Člověk tedy není motivován k činu pouze libostí a nelibostí (přírodní složka - motivace z náklonnosti), ale i čistým (tj. smyslově neinstrumentalizovaným) rozumem (tj. motivace z povinnosti). Motivace z čistého rozumu nepředpokládá nic empirického, neslibuje osobní prospěch nebo materiální statky. Je to čistá povinnost, nepodmíněný příkaz, tedy kategorický imperativ. Nezáleží na tom, jestli člověk tento imperativ uzná nebo ne. Nemění to nic na tom, že je člověk imperativu a priori podroben. Kategorická motivace z rozumu prostě vyplývá z rozumové povahy člověka.

Transcendentální filozofie je formulovaná v kategorickém imperativu: „Jednej tak, aby maxima tvé vůle vždycky zároveň mohla být principem obecného zákonodárství“. Imperativ se na jedné straně vztahuje k ideji obecného zákona (tj. transcendentální moment) a na druhé straně ke konkrétní praxi v životě (maximy jednání)⁴⁸. Maximy je pak třeba posuzovat podle ideje obecného zákonodárství - maximy mého jednání mají být takové, aby je bylo možné zobecnit. Po tomto posouzení se z maxim, které uspěly, stanou praktické zákony⁴⁹.

Kategorický imperativ je možné formulovat i na základě účelu o sobě: „Jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého, vždy zároveň jako účel a nikdy pouze jako prostředek“. Účel⁵⁰ musí vyplynout z rozumu, musí být nepodmíněný a absolutní. Tento rozumový účel musí být zároveň a priori objektivně nutný pro všechny rozumové bytosti. Naproti tomu účely kladené empiricky (motivace libostí a nelibostí) jsou vždy relativní a jsou to jen prostředky k uspokojení subjektivních potřeb. Neměli bychom tedy jednat s druhými lidmi jen jako s objekty nebo prostředky pro naše vlastní cíle⁵¹. Každý člověk je hoděn úcty jednoduše proto, že je člověkem - není přitom důležité, jestli nám je či není sympatický, užitečný, nebo jestli s námi jedná poctivě či ne. Kantovské etice je cizí představa, že by účel světil prostředky.

Empiricky relativní účely označuje Kant jako věci - jejich hodnotu je možné stanovit a je možné ji srovnávat s hodnotou jiných věcí⁵². Rozumové bytosti nejsou věcmi (nejsou prostředky) ale osobami, tj. jejich existence sama o sobě má absolutní povahu. Jsou to účely samy o sobě. Je tomu tak proto, že se v nich může čistý rozum stát praktickým rozumem⁵³. Tato autonomie, kterou člověk má, je základem jeho důstojnosti a vnitřní hodnoty.

Morálně dobré jednání je takové, které vzniká na základě rozumného motivu - motivu povinnosti⁵⁴. Morálně špatné je potom to jednání, jehož motivem je náklonnost. Záleží přitom na vůli jednajícího. Člověk jedná dobře, když jedná vědomě a chtěně z povinnosti, a jedná

⁴⁸ Maximy jsou všeobecné zásady, které člověk subjektivně považuje za potřebné.

⁴⁹ Člověk, který v konkrétní situaci přemýšlí o tom, jak má jednat, provádí následující morální úvahu: nejdříve si uvědomí možnosti jednání, potom přemýšlí, jaké maximy leží v základu jednotlivých možností jednání, a potom posoudí tyto maximy podle obecného zákona a zvolí tu, kterou je možné zobecnit.

⁵⁰ tedy cíl, dobro, důvod chtění

⁵¹ Tento požadavek platí nejen pro vztah sociální pracovník - klient, ale i naopak.

⁵² Podle Kanta se všechny danosti dělí na jevy (fenomena) a věci o sobě (noumena). Noumenální je „inteligibilní charakter“ člověka, tj. jeho nadsmyslová rozumnost. Svět jevů plně spadá do oblasti působení zákona kauzality, není v něm místo ani pro náhodu ani pro nějaké svobodné jednání. Naproti tomu nadsmyslová lidská rozumnost takovému zákonu nepodléhá, není totiž pouhým jevem, ale naopak „věcí o sobě“. Člověk proto nejedná pouze tak, že musí, že je ke svému konání determinován nejrůznějšími přírodními podněty a popudy, ale jako „věc o sobě“ má možnost rozhodování. Právě v této možnosti je dáno základní rozlišení mezi činem dobrým a zlým, mezi dobrým a zlým úmyslem, mezi dobrým a zlým rozhodnutím. Člověk má k dispozici svobodu a vůli k dobrému jednání. Všechno ostatní, co existuje ve světě v podobě fenomenálních daností, podléhá zákonu příčinnosti a nemůže být proto pokládáno ani za dobré, ani za zlé. Samotná možnost mravního jednání spočívá tedy v momentu volby, rozhodování, tudíž svobody lidského jednání.

⁵³ tzn. rozumná bytost určuje sama sebe tím, že sama sobě dává zákon jednání - autonomie

špatně, když jedná vědomě a chtěně v rozporu s povinností. Mravní dobro je to, co je ve shodě se svědomím, protože ve svědomí se děje převedení mravního principu v konkrétní povinnost. Dobro jednání tedy nezávisí na výsledku jednání, ale na smýšlení jednajícího. Kantovo pojetí etiky předpokládá, že každý člověk má alespoň minimální míru konkrétní svobody, která je podmínkou všech maxim.⁵⁵

Výhodou deontologické etiky je jasné oddělení povinnosti od užitečnosti a osobního zájmu, což by mělo předcházet předpojatosti a diskriminaci. Nevýhodou je určitý formalismus, který se může projevit rigidním plněním toho, co je bez ohledu na následky považováno za povinnost⁵⁶, a obtíže při určování toho, co je vlastně onou povinností v určité situaci. Kritikové poukazují také na to, že lidé, které motivuje k jednání instinkt, zvyk nebo soucit, mohou být lidštější než lidé, kteří jednají jen na základě abstraktního smyslu pro povinnost.

Banks uvádí, že až donedávna se většina autorů literatury o etice sociální práce soustřeďovala výhradně na principy, kterými se má řídit sociální pracovník při práci s individuálním klientem. Šlo vlastně o rozpracování kategorického imperativu úcty k člověku jako k účelu samotnému o sobě. Nemalý vliv na pojetí pojmu úcty k lidským bytostem má však i náboženská etika obsažená v teorii přirozeného zákona.

Povinná literatura:

Kant I.: Základy metafyziky mravů, Svoboda, Praha 1976, strany 19 – 54, 62 – 83, 85 – 86, 99

Otázky k diskusi:⁵⁷

1. *Objasněte rozdíl mezi kategorickým a hypotetickým imperativem.*
2. *Kant předpokládá, že mravní a přirozené zákony jsou kompatibilní. Čím to odůvodňuje?*
3. *Kant říká, že se nikdy nesmí lhát. Napadá Vás příklad situace, ve které je možné akceptovat lhání? Souhlasíte s Kantovou představou o lži?*
4. *Co je povinnost? Jakým způsobem je Kantova teorie založena na tom, co má člověk za povinnost dělat?*

⁵⁴ Povinnost je konstituována tím, že autonomní rozumové poznání (které funguje jako mravní zákon) nahlíží objektivní nutnost nějaké maximy jako mravního zákona. Povinnost znamená, že „nám to nedá“.

⁵⁵ Anzenbacher (1995)

⁵⁶ V extrému může dojít i k tomu, že se dodržuje slib i tehdy, když z takového jednání plyne strádání pro mnoho lidí.

⁵⁷ otázky jsou převzaté z Englehardt, Schmeltekopf (1992)